

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Paz entre comillas: militarisering, democratisering en eliteheerschappij in naoorlogs Guatemala

Peeters, T.D.

Citation

Peeters, T. D. (2025). Paz entre comillas: militarisering, democratisering en eliteheerschappij in naoorlogs Guatemala. *Tijdschrift Over Cultuur & Criminaliteit*, 15(1), 28-47.
doi:10.5553/TCC/221195072025015001002

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4284638>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Paz entre comillas’

Militarisering, democratisering en eliteheerschappij in naorlogs Guatemala

Timo Peeters

1. Inleiding

Gerson kreeg een slecht voorgevoel toen hij op een maandagavond in het najaar van 2012 een vreemde stem aan de deur naar hem hoorde vragen – er klopte zelden iemand aan die hij niet kende, en zeker niet ’s avonds. Hij snelde naar de deur waar hij, naast zijn dochter – die open had gedaan – een jonge jongen trof: telefoon in zijn hand, pistool onder zijn riem, en achter hem, in de schemering, een andere jongen met een pistool. ‘Ze willen met je praten’, zei de voorste jongen. ‘Over wie heb je het’, vroeg Gerson, die vermoedde dat de twee bij de lokale bende hoorden. ‘Gewoon *muchachos* [jongens]’, antwoordde de jongen, die op dat moment de telefoon aan hem gaf. ‘Hier, niks om je zorgen over te maken.’ Gerson hield de telefoon aan zijn oor: ‘Hallo?’

Aan de andere kant van de lijn werd hij begroet door een man die zich introduceerde als ‘een van de *muchachos* van beneden’, een verwijzing naar de bende, die zich vooral in het lager gelegen deel van de wijk ophield. Hij begon hem te vertellen dat hij hem en zijn familie al jaren beschermde om vervolgens op droge toon op te sommen welke familieleden van Gerson er allemaal in de wijk woonden, wat zij in het dagelijks leven deden, en wáár ze dit deden. Het bleek een aanloop te zijn om hem om een ‘gunst’ te vragen: een eenmalige betaling van 20.000 *quetzales* (ongeveer 2500 euro) voor de bewezen diensten; hij kreeg een week om het te betalen. Het was het soort gesprek dat al tientallen, zo niet honderden keren was gevoerd in Balcón Verde, een door bendege geweld geteisterde wijk in Guatemala-Stad, waar, toen ik in 2016 met Gerson¹ sprak, ongeveer de helft van de oude bewoners zou zijn gevlucht vanwege het vaak afpersingsgerelateerde geweld. Met twee dochters wist Gerson dat hij weinig keuze had. Het gevraagde geld had hij niet, en al had hij het wel gehad, betalen, zo redeneerde hij, zou worden opgevat als een uitnodiging voor een volgende afpersing. Niet betalen was geen optie. ‘Het is niet dat ze je pakken en een pak slaag geven. Nee, ze hakken je in stukken, ze maken een seksslaaf van je en verkrachten je zo vaak als ze willen, en met wie ze maar willen.’ En dus besloot Gerson te vertrekken uit de wijk waar hij zijn hele leven gewoond had – en met Gerson vertrokken ook zijn oom en tante, zijn ouders en zijn ex-vrouw uit de wijk. Eén telefoontje dat de levens van vier gezinnen op de kop zette: angst regeert zelden met grote gebaren.

1 De namen van mijn respondenten zijn gefingeerd. Dit geldt ook voor de naam van de wijk Balcón Verde.

Maar ook vertrekken was niet zonder gevaar, wist Gerson, want hoe krijg je je spullen uit de wijk zonder dat de bende ziet dat je vlucht in plaats van te betalen? Hij besloot de hulp van het leger te vragen, dat in de wijk ernaast gestationeerd was en ook in Balcón Verde patrouilleerde. En zo gebeurde het dat Gerson en een aantal familieleden op de dag voor het aangewezen betaalmoment de wijk in trokken om te verhuizen, vergezeld door tien soldaten die bij het inladen van de spullen strategische posities innamen op de hoeken van de straat en in en rondom de huizen, terwijl een van hen plaatsnam achter de mitrailleur die bevestigd was op de laadbak van hun pick-up. Gelukkig bleef de vooraf gevreesde schietpartij tussen het leger en de bende uit. Gerson keerde daarna niet meer terug naar Balcón Verde.

Wie in Guatemala-Stad over vrede begint, kan doorgaans op weinig bijval rekenen. De vrede in het land is er een tussen aanhalingstekens (*'paz entre comillas'*), zo kreeg ik meerdere keren te horen in Guatemala-Stad, waar ik in 2016 en 2017 acht maanden etnografisch onderzoek deed naar de vraag hoe mensen uit verschillende sociale klassen vorm en betekenis geven aan hun leven in een context van geweld en sociale ongelijkheid (zie Peeters, 2021). In 1996 kwam er formeel een einde aan de burgeroorlog in Guatemala, maar dit leidde niet tot een einde aan het geweld, dat wel van karakter veranderde: het politieke en veelal door het leger geïnstigeerde geweld van de burgeroorlog maakte plaats voor geweld dat het stempel 'democratisch' (Kruijt & Koonings, 1999; Koonings & Kruit, 2004; Rodgers, 2006) en 'neoliberaal' (Fischer & Benson, 2006) heeft gekregen, omdat het gebruikt wordt door een groeiend aantal actoren, voor een groeiend aantal redenen, en daarbij een steeds criminelere, stedelijker en ook alledaagser karakter kreeg. Het Guatemala-Stad van na de oorlog is een stad van bendes, van narco's, van gated communities en van eigenrichting, om er een aantal zaken uit te halen, waar niet alleen de onzekerheid hoogtij viert – mensen hebben het gevoel dat geweld van alle kanten kan komen, en op elk moment – maar ook de roep om harder te straffen. In deze context, die Guatemala-Stad deelt met veel andere Latijns-Amerikaanse steden, heeft ook het leger een plaats weten te veroveren in de handhaving van de interne veiligheid.

In dit artikel zoek ik naar verklaringen voor de militarisering van de interne rechtshandhaving in naoorlogs Guatemala, in de wetenschap dat de vredesakkoorden uit 1996 er nu juist op gericht waren de macht van het leger in te perken. Ik ben mij ervan bewust dat ik al een algemene verklaring heb gegeven voor de militarisering in Latijns-Amerika door het benoemen van twee met elkaar samenhangende factoren: de extreme criminaliteit en de breed gedragen roep om het leger, dat beter dan de politie in staat zou zijn om de criminaliteit het hoofd te bieden. Het zijn de belangrijkste factoren die naar voren komen uit onderzoek hiernaar, dat, ondanks de wijdverspreide militarisering in Latijns-Amerika, pas recentelijk echt op gang is gekomen (Flores-Macías & Zarkin, 2021; Rodriguez, 2024). Tegelijkertijd constateer ik – en dit zal alles te maken hebben met de relatief jonge staat van het onderzoek op dit vlak – dat men bij verklaringen voor de militarisering vaak niet verder komt dan het benoemen van een aantal factoren, waarbij er te weinig gekeken wordt naar de verbanden tussen de factoren en, met name, de hand die de elite hierin heeft.

De opgave die hieruit volgt, en die ten grondslag ligt aan dit artikel, is geen gemakkelijke. Macht, en militarisering als product daarvan, laat zich niet vanuit één par-

tij verklaren: deze ontstaat altijd in interactie tussen partijen en het bredere krachtenveld waarbinnen deze partijen zich bewegen. Ik heb daarom vanuit verschillende perspectieven naar de militarisering proberen te kijken. Hierbij heb ik allereerst gebruik gemaakt van mijn veldwerk, dat in het teken heeft gestaan van vijf casussen – een groep daklozen en vier families – die alle een andere sociale klasse vertegenwoordigden. Deze hebben me meer zicht gegeven op de geleefde werkelijkheid van chronisch geweld. (Ik ontmoette Gerson via een van deze casussen, de familie Pineda, die bestond uit Miguel en María Luisa en hun drie kinderen, die net als Gerson gevlucht waren uit Balcón Verde na een afpersing. Gerson was getrouwd geweest met de zus van María Luisa.) Buiten deze casussen sprak ik met tal van andere mensen, waaronder veiligheidsexperts en politieagenten. Daarnaast hebben inzichten uit de sociaalwetenschappelijke literatuur over de werking en impact van geweld alsook de meer specifieke literatuur over geweld en criminaliteit en de aanpak ervan in Latijns-Amerika, en in het bijzonder Guatemala, een belangrijke rol gespeeld in mijn analyse. Tot slot heb ik voor dit artikel een interview gehouden met een voormalige hoge ambtenaar die in de naoorlogse tijd verantwoordelijk was gemaakt voor het opbouwen van een dienst die voorheen onder de verantwoordelijkheid van het leger viel.²

Een van de belangrijkste redenen achter de militarisering van de veiligheid in Guatemala, zo zal ik hier betogen, is dat het leger zich met veel opportunisme, en vanuit verschillende rollen en machtsposities, op de criminaliteit en de kansenstructuur eromheen heeft gestort. Dat het leger dit heeft kunnen doen, wijt ik voor een deel aan het politieke, criminele en symbolische kapitaal dat het dankt aan zijn rol in de burgeroorlog. Misschien belangrijker nog is dat de criminele veelvraterij van het leger de agenda heeft gediend van de heersende elite, die in 'democratisch' Guatemala op zoek moest naar nieuwe manieren om de status quo in stand te houden. Ik zal daarom uiteenzetten hoe de elite in naoorlogs Guatemala de democratie naar haar hand heeft weten te zetten, om dit in het vervolg van het artikel te koppelen aan de militarisering van de interne veiligheid en de wijze waarop het leger hierop aangestuurd heeft, waarbij ook de rol van oud-legerleiders benadrukt zal worden. Ik begin echter met een korte beschrijving van de naoorlogse militarisering.

2. Terug van nooit weggeweest

In 1996, na bijna een decennium van vredesonderhandelingen die zich uitstrekten over vier verschillende regeringen, bereikten de overkoepelende rebellenorganisatie *Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca* (URNG) en de regering van president Álvaro Arzú een akkoord (bestaande uit twaalf verschillende akkoorden), waarmee er een formeel einde kwam aan 36 jaar burgeroorlog. Deze liet een wrede erfenis achter. De Commissie van Waarheid, die als onderdeel van de vredesakkoorden opgericht werd, concludeerde dat het leger genocide pleegde op de Maya-bevolking. In een burgeroorlog waar meer dan 200.000 doden vielen, werd de staat, en dan met name het leger, verantwoordelijk geacht voor 93 procent van de mensen-

2 Dit gesprek vond plaats in augustus 2024 via WhatsApp-video.

rechtenschendingen (CEH, 1999). Tegelijkertijd waren de guerrillastrijders lang niet altijd de beschermers van de armen die ze beweerden te zijn. In Guatemala, zoals de vooraanstaande Guatemalteekse socioloog Edelberto Torres-Rivas stelde, 'was er geen burgeroorlog, maar een oorlog tegen burgers' (2007: 504).

De vredesakkoorden beloofden ingrijpende sociale, economische en politieke hervormingen, met als inzet 'stevige en duurzame vrede', om de titel van het laatste akkoord te gebruiken. Zij herdefinieerden Guatemala als een multi-etnische, multiculturele en meertalige natie en erkenden de eeuwenlange discriminatie en marginalisatie van vooral de inheemse bevolking. Daarnaast waren de akkoorden erop gericht de democratie te verdiepen. Dit betekende misschien wel boven alles dat het leger, dat decennialang de spil was geweest van de politieke alliantie die aan de basis stond van de contrarevolutionaire en anticommunistische staat (Arévalo de León, 2021), onder controle moest worden gebracht van de burgerlijke autoriteiten. Het akkoord dat hieraan was gewijd, de *Fortalecimiento del Poder Civil y Función del Ejército en una Democracia* (Versterking van de Civiele Macht en de Rol van het Leger in een Democratie [AFPC]), stelde verder dat er geen plaats meer was voor het leger in binnenlandse veiligheidsaangelegenheden. Een van de belangrijkste taken die hieraan gekoppeld werd, was het creëren van een Nationale Civiele Politie (*Policía Nacional Civil* [PNC]), die als enige gewapende macht verantwoordelijk zou worden voor de interne veiligheid in het land.

Demilitarisering bleek echter een moeilijk na te komen belofte. Arzú, dezelfde president die zijn handtekening onder de vredesakkoorden had gezet en een aantal legerleiders ontsloeg om het leger naar zijn hand te zetten, besloot al snel om soldaten weer te betrekken bij de interne rechtshandhaving toen de bevolking en het bedrijfsleven dit van hem eisten (Ruhl, 2005). In Guatemala-Stad betekende dit dat er patrouilles ingezet werden met daarin zowel politieagenten als soldaten. En hoewel Arzú verzekerde dat het om tijdelijke maatregelen ging, werd er in de jaren erna een wettelijke basis gecreëerd voor deze gezamenlijke patrouilles, die vervolgens werd uitgebreid. Ondertussen schommelde de inzet van het leger voor politietaken, alsook de inspanningen vanuit de verschillende naoorlogse regeringen – Arzú (1996-2000), Portillo (2000-2004), Berger (2004-2008) en Colom (2008-2012) – om de beoogde demilitarisering door te voeren; een weerspiegeling, volgens Bernardo Arévalo de León (2021), van onenigheden tussen 'institutionele' en 'recalcitrante' facties binnen het militair leiderschap, de wisselende aandacht die burgerlijke autoriteiten hadden voor militaire kwesties en de druk die uitgeoefend werd vanuit maatschappelijke organisaties en internationale actoren om de gemaakte afspraken na te komen. Dat het tegelijkertijd door een gebrek aan politieke wil niet wilde vlotten met de professionalisering van de PNC, die algemeen beschouwd wordt als zwak en corrupt (Ten Velde, 2012; Azpuru & Zechmeister, 2015; Matute, 2021), werkte de activering van het leger voor politietaken verder in de hand.

De naoorlogse militarisering bereikte een hoogtepunt tijdens het presidentschap van oud-generaal Otto Pérez Molina (2011-2015), die het aantal soldaten dat politietaken uitvoerde opkrikte naar ruim 21.000 (Main, 2014) – hoewel hij tegelijkertijd het aantal politieagenten verhoogde – en ongeveer 40 procent van de functies in zijn regering op het gebied van veiligheid toewees aan voormalige militaire offi-

cieren. Toen ik in 2016 begon aan mijn veldwerk waren er in veel door criminaliteit geteisterde gebieden, en dan met name in Guatemala-Stad en de grensgebieden, meer soldaten dan politieagenten. Hier kwam in 2018 verandering in toen president Jimmy Morales (2016-2020) de soldaten terugtrok uit de straten van Guatemala, om op deze manier te voldoen aan de eisen van het *'Plan of the Alliance for Prosperity in the Northern Triangle of Central America'* – een regionaal plan waar veel geld mee gemoeid was, bedoeld om de voedingsbodem van de criminaliteit en de migratiestromen richting de Verenigde Staten aan te pakken (Arévalo de León, 2021). Wel hield Morales een aantal gezamenlijke patrouilles aan de grenzen intact die zich bezighielden met het bestrijden van drugshandel en andere vormen van georganiseerde misdaad (Hernández Mayén, 2018). Dat ook de politieke mentaliteit achter de militarisering intact bleef, bleek niet veel later toen Morales zijn minister van binnenlandse zaken ontsloeg om een nieuwe aan te stellen die weinig ophad met de democratisering van de veiligheidsdiensten en alle vorderingen die zijn voorganger had gemaakt ten aanzien van het professionaliseren van de PNC tenietdeed (Arévalo de León, 2021). De militarisering van de interne rechtshandhaving nam weer een nieuwe vlucht onder Morales' opvolger Alejandro Giammattei (2020-2024), die een recordaantal *'estados de excepción'* (uitzonderingstoestanden) uitriep – 24 in zijn eerste 24 maanden (Méndez, 2022) – voor een veelheid aan situaties, gerelateerd aan onder andere criminaliteit, COVID-19 en migrantenkaravanen, waarbij hij stevig leunde op de inzet van het leger.

In deze hang naar militarisering staat Guatemala bepaald niet alleen (Diamint, 2015; Flores-Macías & Zarkin, 2021). In een recent artikel brengen Gustavo A. Flores-Macías en Jessica Zarkin (2021) de militarisering van de interne veiligheid in Latijns-Amerika in kaart door vier verschillende vormen te onderscheiden: gemilitariseerde politie, paramilitaire politie, beperkte constabularisering³ van het leger en gegeneraliseerde constabularisering van het leger. De laatste vorm van militarisering, die tevens de meest extreme is – waarbij de strijdkrachten betrokken zijn 'bij aanhoudende rechtshandavingstaken op het hele nationale grondgebied' (p. 526) – werd in negen van de achttien onderzochte landen gevonden, waaronder in Guatemala (en daarnaast in Mexico, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Dominicaanse Republiek, Venezuela, Colombia en Ecuador). De antidemocratische tendens die hierin te herkennen is, kent een absolute ster in de Salvadoraanse president Nayib Bukele, die het leger massaal inzet bij de misdaadbestedrijding en daarbij fundamentele mensenrechten, zoals het recht op verdediging, aan zijn laars lapt, en met afstand de populairste president is in Latijns-Amerika (hij noemt zichzelf 's werelds coolste dictator'). Dat de militarisering zover is doorgevoerd in een regio die nog nahijgt van decennia aan militaire dictaturen en staatsterreur, is niet onomstreden (Trujillo Álvarez, 2019). Tegelijkertijd is er een belangrijke trendbreuk te herkennen in de militarisering ten opzichte van die van de tweede helft van de vorige eeuw. In de woorden van Rut Diamint: *'The armed forces are not grabbing power by force; instead, desperate presidents are gladly giving it to them'* (2015: 156).

3 Dit betekent dat strijdkrachten verantwoordelijkheden overnemen van civiele rechtshandavingsinstanties.

Om deze ontwikkeling in Guatemala beter te begrijpen, dienen we het democratiseringsproces in het land nader onder de loep te nemen.

3. Eliteheerschappij en democratie

In de jaren tachtig van de vorige eeuw ging er een democratiseringsgolf over Latijns-Amerika, die ook Guatemala niet onaangeraakt liet (Torre, 1993). De verwachting was dat deze tot een vreedzamere regio zou leiden. *'Ending authoritarianism'*, schrijven Enrique Desmond Arias en Daniel Goldstein, *'was supposed to create a political outcome in which the means of violence wound up in the hands of a state apparatus controlled by "the people" that, by virtue of its popular nature, was unwilling to tolerate widespread violence against the population'* (2010: 19-20; zie ook Koonings & Kruijt, 2004). Daarnaast verwachtten velen dat de democratisering, met haar schijnbaar inherente eigenschap om de belangen van het volk te laten prevaleren, ook de voedingsbodem van het geweld zou aanpakken, en dan met name de sociaaleconomische en politieke ongelijkheid. Zo gaat het klassieke model van Allan Meltzer en Scott Richard (1981) ervan uit dat de versterking van de democratie – waarmee zij de uitbreiding van het kiesrecht bedoelen – zich automatisch vertaalt in beleid dat ten gunste komt van de armen, inclusief meer inkomensnivellering. De democratie in Guatemala werd echter geboren uit enkele van de donkerste jaren van de recente geschiedenis van het land. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw won de guerrilla aan kracht en dynamiek, nadat deze begonnen was met het mobiliseren van de inheemse bevolking voor de strijd. De reactie van de staat hierop was er een van bruut geweld dat, zoals nu wordt aangenomen, niet alleen bedoeld was om het verzet van de guerrilla te breken, maar ook om de inheemse bevolking 'een psychologische les' (Davis, 1988: 24) te leren. En hoewel de schattingen uiteenlopen, wordt aangenomen dat alleen al tussen 1981 en 1983 100.000 tot 150.000 voornamelijk inheemse mensen zijn gedood of verdwenen. Bovendien werden meer dan zeshonderd inheemse dorpen van de aardbodem weggevaagd (Torres-Rivas, 2007). Door deze tactiek van de verschroeide aarde dreigde Guatemala – dat tussen 1954 en 1985 één burgerpresident en acht militaire presidenten had gehad – in een internationale paria te veranderen. Democratisering, en dan met name het organiseren van verkiezingen, werd als noodzakelijke stap beschouwd om de internationale legitimiteit te herstellen. Het leidde tot het soort 'protodemocratie' (Torres-Rivas, 2007) dat te verwachten valt wanneer democratie met tegenzin wordt ingevoerd door elites die zich midden in een burgeroorlog bevinden. Partijen die ook maar roken naar politiek links of affiniteit met de guerrillabeweging mochten niet deelnemen aan de presidentsverkiezingen van 1985 en 1990 (Sánchez, 2008). Ondertussen gingen de mensenrechtenschendingen gewoon door.

De vredesakkoorden van 1996 wezen verdere democratisering aan als uitweg uit de oorlog en beloofden een einde te maken aan de 'electorale apartheid' (Sánchez, 2008: 135). En inderdaad heeft het naoorlogse tijdperk een reeks relatief succesvolle presidentsverkiezingen opgeleverd waarvan de legitimiteit niet in twijfel werd getrokken door zowel internationale waarnemers als prominente verliezers van de verkiezingen (Sánchez, 2008; Briscoe, 2009), hoewel het democratisch ver-

val tijdens de laatste verkiezingen in 2023 groot was – iets waar ik later op terugkom. Hoe dan ook, democratie bleek niet het toverdrankje te zijn dat veel democraten ervan verwachtten, niet in Guatemala en niet in veel andere Latijns-Amerikaanse landen. In plaats van een einde te maken aan het geweld in de regio, ging het geweld door onder democratisch bestuur, zij het in een andere, meer diffuse vorm. Dat dit heeft kunnen gebeuren, komt niet in de laatste plaats doordat de democratie haar belofte om de ongelijkheid te verminderen niet heeft waargemaakt. Guatemala is nog steeds een van de meest ongelijke landen van het noordelijk halfrond. De feiten zijn schrijnend: in een land dat een van de 's werelds grootste exporteurs van suiker, bananen en koffie is, moet 40 procent van de bevolking rondkomen van 1,50 euro of minder per dag (Arnal et al., 2014). De helft van de kinderen onder de vijf jaar oud lijdt aan chronische ondervoeding (Doctors of the World, 2023).

Het bovenstaande betekent, omgekeerd, dat de aloude praktijk van eliteheerschappij de verschuiving van autoritarisme naar democratie heeft overleefd. Hier liggen drie factoren aan ten grondslag, die ik in eerste instantie kort benoem, om later duidelijk te maken dat ze allemaal een rol hebben in de naoorlogse militarisering. Om te beginnen heeft Guatemala het label protodemocratie nooit echt van zich af weten te schudden, omdat het democratisch systeem de vorm aangemeten heeft gekregen van een marktplaats waarin politieke invloed is gereserveerd voor degenen met de grootste financiële slagkracht, de machtigste lobby en/of het grootste vermogen tot geweld (Briscoe & Rodríguez Pellecer, 2010). Belangrijk hierin is dat Guatemalteekse partijen, vergeleken met politieke partijen in andere Midden-Amerikaanse landen, een relatief lage bijdrage krijgen van de overheid voor hun politieke activiteiten, terwijl de kosten van politieke campagnes in Guatemala aanzienlijk hoger zijn (Daugherty, 2015). Particuliere belangengroepen, en dan met name zakelijke elites, zijn met succes in deze kloof gesprongen (en hebben deze al doende helpen creëren) door politici fondsen te verschaffen of hun eigen kandidaten aan te dragen, om zo hun belangen veilig te stellen. Volgens CICIG (2015), de VN-commissie die in Guatemala onderzoek deed naar corruptie in overheidsinstellingen, halen politieke partijen het grootste deel van hun financiering uit corruptie: 25 procent is afkomstig van rijke elites en bedrijven en 25 procent van criminele netwerken. Cruciaal in corruptienetwerken, zo stelt de commissie, is de rol van zogenaamde '*recaudadores*' (letterlijk: verzamelaars), die dienen als tussenpersoon tussen politici en de verschillende legale en illegale belangengroepen om de politieke besluitvorming te beïnvloeden, en die in elke laag van de overheid te vinden zouden zijn.

Daarnaast viel de terugkeer naar een burgerregering in Guatemala ruwweg samen met de economische globalisering en de daaropvolgende introductie van het vrije marktsysteem, dat niet alleen de economische positie van de reeds machtigen ten opzichte van de berooide meerderheid versterkte (in Latijns-Amerika en daarbuiten), maar hier ook internationale legitimiteit aan toevoegde. Misschien wel de belangrijkste reden dat de neoliberale formule zo succesvol is gebleken, is echter dat de bevolking als geheel de logica hiervan lijkt te hebben geïnternaliseerd en, diensentevolge, individuele autonomie en verantwoordelijkheid verkiest boven solidariteit en sociale gelijkheid (Briscoe & Rodríguez Pellecer, 2010; Grandin, 2011).

Deze volkshouding kan volgens Greg Grandin (2011) alleen verklaard worden vanuit de terreur van de burgeroorlog, en dan met name de ongeëvenaarde wreedheid van de verschroeide aarde campagnes en de enorme hoeveelheid mensen die, vaak gedwongen, deelnam aan het geweld. Zo hadden de beruchte burgerpatrouilles in 1985 bijna een miljoen mannen in hun gelederen (op een bevolking van acht miljoen) (Kruijt, 2008). Deze werden ingezet om tegen de guerrilla's te vechten, lokale conflicten op te lossen en hun eigen dorpen te bewaken, wat ook betekende dat ze op zoek moesten gaan naar 'subversieve elementen' in hun eigen gemeenschappen. Een weigering om hieraan deel te nemen kon betekenen dat je je eigen doodvonnis tekende. Anderen werden gedwongen om bij het leger te gaan. Volgens Sabine Kurtenbach (2014) werden in de arme wijken van Guatemala-Stad letterlijk jongeren van straat geplukt en op het vliegtuig gezet om zich in de hooglanden bij het leger aan te sluiten. Deborah Levenson (2013) beschrijft hoe ook Maya's uit diezelfde hooglanden hiertoe gedwongen werden, maar niet voordat ze eerst drie maanden lang gehersenspoeld werden om andere Maya's te doden. De Commissie van Waarheid stelde vast dat het leger, door mensen te dwingen mee te werken aan verkrachtingen, martelingen en andere soorten wrede daden, doelbewust probeerde sociale desintegratie binnen gemeenschappen te veroorzaken (CEH, 1999). De naweeën hiervan zijn nog altijd merkbaar en hebben de koers van de democratie helpen bepalen. 'Repression,' schrijft Grandin, *'severed alliances between reforming elites and popular classes, disaggregated powerful collective movements into individual survival strategies, extracted leaders from their communities, and redefined the relationship between human beings and society'* (2011: 196).

Tegelijkertijd weten we, en hier kom ik aan bij mijn laatste punt, dat er met de formele vrede geen einde is gekomen aan het geweld, dat in de naoorlogse periode een steeds criminelere karakter heeft gekregen. En net als het staatsgeweld van de burgeroorlog helpt dit meer criminele geweld de wensen en behoeften van de elite verenigbaar te maken met de eisen van electorale democratie (Benson, Fischer & Thomas, 2008; Arias & Goldstein, 2010; Seri, 2012). Hier ligt een aantal factoren aan ten grondslag, waarvan ik hier de vier belangrijkste noem. Ten eerste bevestigt criminaliteit vooroordelen en stigma's die al sinds de koloniale tijd uitbuiting en andere ondemocratische praktijken hebben gerechtvaardigd. De huidige zeden en gewoonten van de Guatemalteekse zakenelite zijn gemakkelijk terug te voeren op wat de bekende Guatemalteekse historicus Severo Martínez Peláez 'de mythe van Spaanse superioriteit' (2009: 69) noemde, die diende als de belangrijkste ideologische premisse van de koloniale onderneming (Briscoe & Rodríguez Pellecer, 2010). Vandaag de dag wordt deze mythe opnieuw uitgedragen door de retoriek van de overheid en de media en de dagelijkse gesprekken van gewone burgers, waarin criminaliteit en geweld worden gezien als bedreigingen die uitgaan van de periferie en de inheemse en/of zwarte bevolking. Het leidt tot een manier van denken – 'de armen verdienen het om arm te zijn omdat ze crimineel zijn' – die de weg vrijmaakt voor de systematische uitsluiting en uitbuiting van een deel van de bevolking.

Ten tweede leidt criminaliteit af van de sociale problemen die eraan ten grondslag liggen. Niet alleen wordt criminaliteit losgekoppeld van haar sociale oorzaken door zondebokpolitiek en andersoortige verhalen over criminaliteit, maar door een amalgaam van kenmerken en effecten verandert het gemakkelijk in een levens-

groot monster dat andere sociale kwesties naar de marge duwt (Chevigny, 2003; Müller, 2012). Het maakt dat de bevolking de neiging krijgt om goed overheidsbeleid te associëren met hard optreden tegen criminaliteit. Hier maken politici in de ‘neoliberale’ democratieën van Latijns-Amerika dankbaar gebruik van, wetende dat er geen geld is voor dure, door de staat gesponsorde sociale programma’s – iets dat in verhoogde mate geldt in Guatemala, waar de economische elite de belastingdruk extreem laag heeft weten te houden (Sánchez, 2009).

Ten derde nodigt criminaliteit de staat uit om de gemarginaliseerden te controleren. Met criminaliteit hoog op de publieke en politieke agenda en geframed als een gebrek van de armen, is het de naoorlogse staat gelukt om vast te houden aan een zekere mate van controle over het arme deel van de samenleving in met name stedelijke omgevingen. Dit leidt tot een combinatie van vrijheden voor de bevoorrechten en disciplinaire maatregelen voor de armen die, zoals eerder is opgemerkt, een van de belangrijkste kenmerken is van moderne staten – het neoliberalisme van Thatcher en Reagan, zo stelt Garland, ging uit van een ‘undeserving “underclass”’ (2001: 135; zie ook Wacquant, 2009) die gedisciplineerd moest worden en waarvoor een neoconservatieve agenda in het leven werd geroepen.

Tot slot beperkt criminaliteit de mogelijkheid om tegen het systeem in verweer te komen. Criminaliteit en geweld leiden degenen die er dagelijks mee te maken hebben niet alleen af van de politieke economie erachter, maar hebben – net als andere onderdrukkende krachten zoals armoede en sociale uitsluiting – ook een verlamme invloed op het politiek actief zijn, en al helemaal op zoiets allesoverstijgends als het uitdagen van het systeem. Het is veelzeggend dat de overgrote meerderheid van de inheemse volksopstanden tijdens de koloniale en postkoloniale periode in Guatemala plaatsvonden in periodes waarin de onderdrukking het minst zwaar was (Smith, 1990). Net zoals het veelzeggend is dat de golf van protesten die plaatsvond in het kielzog van de Arabische Lente – inclusief protesten in Turkije, Brazilië, Venezuela en Centraal-Amerika – een gemeenschappelijke noemer had in het feit dat ze voornamelijk gedragen werd door burgers uit de middenklasse.

4. Militarisering van de geest

De vraag is nu hoe het bovenstaande zich verhoudt tot de militarisering van de interne rechtshandhaving in Guatemala. Een van de belangrijkste antwoorden hierop is dat het geweld van de oorlog en de periode erna zich in de hoofden heeft genesteld van de bevolking. Dit is een goede voedingsbodem gebleken voor publiek vertrouwen in het leger en, met name, in hetgeen het leger te bieden heeft in de strijd tegen criminaliteit.

De Salvadoraanse psycholoog Ignacio Martín-Baró (1989; zie ook Green, 1999) sprak een aantal jaar voor het formele einde van de burgeroorlog in zijn land over de ‘militarisering van de geest’, nadat hij tijdens gesprekken met kinderen opmerkte dat een deel van hen de geweldslogica van de oorlog had geïnternaliseerd en geloofde dat geweld, in de vorm van het uitschakelen van de vijand (of dat nu de guerrillabeweging of de rechtse regering was), de beste manier was om uit de oor-

log te geraken. Een dergelijke tendens is ook zichtbaar in Guatemala, en lijkt na de oorlog alleen maar aan kracht te hebben gewonnen doordat het criminele geweld van deze periode nog breder gevoeld wordt in de samenleving (Davis, 2010). De presidentsverkiezingen van 2011 spraken boekdelen in dit verband, waarbij de kiezer in de tweede ronde kon kiezen tussen Pérez Molina, een oud-generaal met de bijnaam '*Mano dura*' (ijzeren vuist), en een andere zelfverklaarde *crime fighter*, Manuel Baldizón, die niet alleen pleitte voor de terugkeer van de doodstraf, maar ook voor het uitzenden van executies op televisie (Booth, 2011). Velen schrijven de uiteindelijke overwinning van de eerstgenoemde toe aan zijn militaire achtergrond, die hem in de ogen van het volk tot de meest geloofwaardige misdaadbestrider maakte. Dat de Guatemalteek geneigd is te geloven dat gewelddadige problemen gewelddadige oplossingen verdienen, wordt ook duidelijk uit het feit dat het een van de landen in Latijns-Amerika is met, aan de ene kant, de laagste steun voor democratie en, aan de andere kant, de meeste steun voor autoritarisme (*Corporación Latinobarómetro*, 2018).⁴

Tegelijkertijd is de gemilitariseerde geest ook een ontgoochelende geest, die weet dat het systeem – dat, zoals we eerder hebben gezien, functioneert als een politieke marktplaats – er niet voor hem is. Dat uit een recente poll van de krant *Prensa Libre* (Lucía Ola, 2023) bleek dat vrijwel geen enkele institutie de goedkeuring kon wegdragen van het Guatemalteekse volk is tekenend in dit verband. Zo gaf slechts 8,9 procent van de ondervraagden aan vertrouwen in het congres te hebben. Ook de toenmalige president Alejandro Giammattei (11,4 procent), de oppositiepartijen (20,8 procent), het Openbaar Ministerie (31,5 procent) en de politie (39,5 procent) kwamen er slecht vanaf. Van de tien instituties die beoordeeld werden, wist uiteindelijk alleen het leger een positieve beoordeling te halen (68,1 procent). Corruptieschandalen en andere wanpraktijken die aan het licht kwamen, bevestigden dan ook slechts wat mensen al dachten over de politiek en de overheid en als zodanig konden ze amper nog tot verbazing leiden. En als dat wel gebeurde, zoals bij president Pérez Molina het geval was, en later ook bij Giammattei, dan was dat vanwege de schaamteloze proporties en het cynisme ervan. Het was wrang dat de voormalig tv-komiek Jimmy Morales, die een aantal maanden na het aftreden van Pérez Molina als politieke buitenstaander de verkiezingen won met de slogan '*Ni corrupto, ni ladrón*' ('Niet corrupt, geen dief') uiteindelijk zelf van corruptie beschuldigd werd door CICIG – nadat eerder al zijn broer en zijn zoon gearresteerd waren op verdenking van corruptie – en in reactie daarop besloot het mandaat van de anti-corruptiecommissie niet te verlengen. Dat hij zich de oude politiek zeer snel eigen had

4 Dit blijkt uit de survey van *Corporación Latinobarómetro*, die in 2018 plaatsvond in achttien Latijns-Amerikaanse landen. Respondenten kregen onder andere de vraag met welke van de volgende stellingen zij het meest eens waren: 1) Democratie is te verkiezen boven elke andere regeringsvorm; 2) In sommige omstandigheden kan een autoritaire regering te verkiezen zijn boven een democratische; 3) Voor mensen zoals ik is een democratisch regime hetzelfde als een niet-democratisch regime. Van de Guatemalteekse respondenten koos 28 procent voor stelling 1 (op een gemiddelde van 48 procent in Latijns-Amerika), 34 procent voor stelling 2 (op gemiddelde van 28 procent) en 20 procent voor stelling 3 (op een gemiddelde van 15 procent). 18 procent van de respondenten in Guatemala gaf aan het niet te weten of niet te willen antwoorden op de vraag (op een gemiddelde van 9 procent).

gemaakt, bleek ook uit het feit dat hij zich tijdens de televisietoespraak die hij wijdde aan deze beslissing liet omringen door tientallen hoge legerofficiëren. ‘Het land van de eeuwige lente’, zoals Guatemala vaak genoemd wordt, is, zo benadrukken zijn inwoners met enige regelmaat, ook het land van de eeuwige corruptie en het eeuwige geweld.

Binnen deze context van geweld en corruptie is het logisch dat het leger én de belangen kan beschermen van de economische elite én tegelijkertijd gezien kan worden als beschermer van het volk. Het leger is minder corrupt dan de politie en heeft minder genade met ‘de crimineel’, zo denkt de Guatemalteek (Arévalo de León, 2021), die niet zelden met nostalgisch verlangen terugdenkt aan wat herinnerd wordt als het ‘geordende geweld van de burgeroorlog’ (Fontes, 2018: 6; zie ook Peeters, 2025). Ook Gerson zocht na zijn afpersing de bescherming van het leger. De politieagenten in de wijk, zo gaf hij aan, toeterden altijd voordat ze bepaalde delen van de wijk ingingen, als onderdeel van een spel waarin de politie deed alsof ze de orde bewaakte, terwijl de bende haar gang kon gaan (en netjes gewaarschuwd werd elke keer als de politie haar gezicht liet zien). Soldaten achtte hij minder corrupt, hetgeen hij toeschreef aan het feit dat zij in vergelijking met politieagenten beter betaald kregen. Daarnaast had hij meer vertrouwen in de werkwijze van het leger. ‘Als een soldaat een wapen trekt, dan schiet hij automatisch. De politieagent niet, die roept eerst “laat het pistool vallen”. Daar heb je niet zoveel aan.’

Dat de publieke roep om de ijzeren vuist van de staat er uiteindelijk een van tegenstrijdige aard is, is een boodschap die maar moeilijk vat krijgt op mensen die gebukt gaan onder criminaliteit, en zo ook op de Guatemalteekse bevolking. Hoewel de moordcijfers in Guatemala de afgelopen jaren zijn gedaald terwijl de staat hard optrad tegen misdaad en geweld, laten de vele voorbeelden van repressieve benaderingen in Latijns-Amerika zien dat dit beleid zelden meer structurele verlichting biedt tegen crimineel geweld (Caldeira, 2000; Amoroso Botelho, Arciniegas Carreño, & González Tule, 2023). En dit geldt ook voor de militarisering van de interne rechtshandhaving, zo betoogt Diamint (2015), die benadrukt dat de betrokkenheid van militairen bij de uitvoering van politietaken in geen enkel Latijns-Amerikaans land heeft bijgedragen aan meer veiligheid (zie ook CIIDH-El Observador, 2014). Een belangrijke reden hiervoor in Guatemala, zo vertelde een veiligheidsexpert me, die zelf vanuit de politie verantwoordelijk was geweest voor de inzet van het leger in door criminaliteit geteisterde wijken, is dat deze wijken alleen de ‘stok’ van het leger kregen, terwijl de ‘wortel’ van investeringen in preventie en sociale programma’s achterwege bleef: ‘Er kwam geen staat [in de arme wijken], alleen het leger. Er kwam geen vooruitgang, alleen het leger. Er kwam geen veiligheid, alleen het leger. Dus wat hebben we bereikt? Niets.’

Daarnaast weten we dat harde benaderingen vaak gepaard gaan met nieuwe vormen van misbruik en legaal en illegaal geweld, die vooral mensen raken die al gevangen zitten in sociaal en economisch achtergestelde omstandigheden. En dat geldt misschien wel in versterkte mate wanneer ze uitgevoerd worden door soldaten, voor wie de loop van hun geweer een van de belangrijkste lenzen is om naar de werkelijkheid te kijken – ze zijn, veel meer nog dan politieagenten, getraind om te vechten, en hebben daar doorgaans ook het materieel naar (Withers, Santos & Isacson, 2010; Flores-Macías & Zarkin, 2021). Hiermee draagt militarisering als

politiek antwoord op het criminaliteitsprobleem bij aan dezelfde verwarring en politieke apathie en vleugellamheid waar ook de criminaliteit op aanstuurt. Dit maakt haar alleen nog maar interessanter voor de heersende elite: zij helpt een probleem in stand te houden dat niet alleen gebruikt kan worden om het systeem in je voordeel te laten werken, maar dat ook nog eens gemakkelijk electoraal uit te buiten is (Pearce, 2010).

5. Criminele belangen en institutionele soevereiniteit

In het voorgaande is al meer duidelijk geworden van wat er zich achter de schermen afspeelt bij de militarisering van de interne rechtshandhaving in Guatemala. Tegelijkertijd levert het narratief van het leger als naar voren geschoven partij aan het uiteinde van een reeks schakelingen waarin het zelf geen hand heeft een nog te passief beeld op. De burgeroorlog heeft ons immers geleerd dat het leger zelf een machtsfactor van belang is. En dus mag het geen verrassing heten dat het leger de militarisering zelf op allerlei manieren heeft proberen te stimuleren. De vraag is dan wat een handhavingsrol in door drugscriminaliteit geteisterde departementen zoals Escuintla en Chiquimula of een plek in de straten van Guatemala-Stad het leger oplevert.

Misschien wel het voornaamste antwoord hierop ligt besloten in het feit dat het leger zelf een vinger in de pap heeft bij met name de drugscriminaliteit. Een rol in de bestrijding hiervan creëert de mogelijkheid om deze belangen te beschermen. Hierbij dient vermeld te worden dat veel van de connecties die het leger heeft met criminele netwerken ontstaan zijn tijdens de oorlog. Ivan Briscoe en Martín Rodríguez Pellecer (2010) stellen dat militaire banden met Mexicaanse en Centraal-Amerikaanse drugshandelorganisaties zelfs werden gestimuleerd door de CIA om het antisocialistische huurlingenleger dat tegen de *Sandinistas* in Nicaragua vocht te kunnen bewapenen. Toen de Verenigde Staten in de jaren 1980 hun militaire steun terugschroefden, veranderden deze strategische allianties echter steeds meer in ondernemingen die winst genereerden (Keen, 2004; Gavigan, 2009) en, zoals algemeen wordt aangenomen, een sleutelrol hebben gespeeld in de criminaliteitsstijging na de oorlog. Uit onderzoek uit 2010 van *Acción Ciudadana*, de Guatemalteekse afdeling van *Transparency International*, bleek dat twaalf prominente criminele groepen in naoorlogs Guatemala geleid werden door ex-militairen (Briscoe & Rodríguez Pellecer, 2010). Vanwege de schimmige rol van het leger in de criminaliteit en het overduidelijke onvermogen van de net opgezette Nationale Civiele Politie om deze aan te pakken, twijfelt Jennifer Schirmer aan de oprechtheid van de toezegging om de veiligheid te demilitariseren en vraagt ze zich af of het autoriteitsvacuüm niet al ingecalculeerd was. *'Did they, along with everyone else, have high expectations of real social and economic distribution? Or was this vacuum of authority allowed to occur in order to give the military a golden opportunity to tout the usefulness of the intelligence apparatus – for so long under attack for its repressive uses – and to shore up its public image?'* (2002: 76; zie ook Glebbeek, 2003). Een anonieme militaire officier is nog duidelijker in het benadrukken van de samenzweerderige aard van

de stijging van de criminaliteit en beweert dat deze werd veroorzaakt door militaire leiders om de macht in het naoorlogse tijdperk te herstellen (in Glebbeek, 2003). In het verlengde hiervan kan gesteld worden dat de militarisering van de interne veiligheid het leger in staat stelt om nieuwe illegale markten te ontginnen. 'Overal waar ze komen, proberen ze privileges te regelen en te profiteren van de positie waarin ze zich bevinden', zei de voormalige hoge ambtenaar die verantwoordelijk was gemaakt voor het demilitariseren van een dienst die voorheen onder de verantwoordelijkheid van het leger viel – een wisseling die voortvloeide uit de vredesakkoorden. Meerdere politiefunctionarissen vertelden me dat het een publiek geheim was dat de legerleiding haar plek in de straten misbruikte door maar een gedeelte van de belofde – en begrote – soldaten te leveren voor de gezamenlijke patrouilles, maar hier wel de volledige vergoeding voor op te strijken. Hierin zou je ook de berekenende hand van het leger kunnen herkennen: het betreft het type corruptie dat niet in directe interactie met de burger plaatsvindt en waaraan dus relatief weinig risico's kleven.

Het is belangrijk daarbij te beseffen dat een rol in de interne rechtshandhaving niet alleen de mogelijkheid geeft om zelf criminele belangen te beschermen, maar ook de kans vergroot dat anderen dat doen. De heersende elite, zoals we hebben gezien, heeft veel te winnen bij de politiek van de harde hand, waar ook de militarisering onderdeel van uitmaakt. Hierdoor wordt de onderhandelingspositie van het leger versterkt. Yanilda María González (2019) maakt een vergelijkbaar argument in haar analyse van autoritaire politiepraktijken in een drietal Latijns-Amerikaanse democratieën (Argentinië, Brazilië en Colombia). Dat de autoritaire neigingen van de politie in deze landen ook in democratische tijden zeer hardnekkig zijn gebleken, heeft, zo stelt ze, alles te maken met het feit dat de politie, als belangrijkste handhaver van de openbare orde, en daarmee 'gezicht' van de staat voor veel mensen, een essentiële rol vervult voor de politieke elites, die de onveiligheid vooral gebruiken voor electoraal gewin in plaats van dat ze gericht zijn op het daadwerkelijk aanpakken van de objectieve criminaliteit. De politie heeft deze afhankelijkheid van de zittende macht van haar diensten op haar beurt gebruikt, of misbruikt, om wat ze 'autoritaire enclaves' noemt te creëren, hetgeen betekent dat ze zich grotendeels gevrijwaard weet van democratische controle en in staat is hervormingen buiten de deur te houden en criminele en andersoortige illegale belangen af te schermen. En hoewel González het leger grotendeels links laat liggen in dit verhaal, is het duidelijk dat het leger soortgelijke macht kan genereren op plekken waar het met veel publieke instemming ingezet wordt voor het handhaven van de interne veiligheid (zie ook Flores-Macías & Zarkin, 2021).

De onderhandelingspositie van het leger wordt daarbij nog eens versterkt doordat militarisering, zo laat onderzoek zien, ook ten koste gaat van de inzet op politiehervorming, en daarmee van het creëren van een geloofwaardig alternatief voor het leger. *'Widespread support for tough-on-crime policies,'* schrijven Gustavo Flores-Macías en Jessica Zarkin, *'increase electoral incentives to further militarization while reducing incentives for channeling necessary resources toward reforming the police. [...] Because of these political incentives and the low hurdles executives face for deploying the military, governments will tend to allocate resources toward military budgets to strengthen domestic public safety, even if non-militarized law enforcement are in desper-*

ate need of reform' (2021: 523). Dat de versterking van het leger bijdraagt aan de verzwakking van de politie, is in verhoogde mate het geval wanneer de inzet van het leger rechtstreeks betaald wordt uit de 'politiepot', zoals dat gebeurt bij de gezamenlijke patrouilles in Guatemala (Wirken, 2023; WOLA-FMM, 2020).

Tegelijkertijd kunnen we vaststellen dat de onderhandelingspositie van het leger ten opzichte van de zittende macht niet alleen gevoed wordt door zijn publieke legitimiteit (en zijn mogelijke rol in de interne rechtshandhaving), maar ook door de politieke steun die het kan leveren. Ook hier komt de schimmigheid van de Guatemalteekse politiek weer om de hoek kijken: de politieke arena als plek van fragiele allianties, onophoudelijk gekonkel en immer dreigend geweld. In dit veld werpt het leger zich maar al te graag op als de 'garant' van de veiligheid en, breder, van de politieke stabiliteit (CIIDH-El Observador, 2014), om daar vervolgens de vruchten van te kunnen plukken. Politici denken daarom wel twee keer na voordat ze hun relatie met het leger op het spel zetten en dreigementen vanuit het leger over het staken van hun diensten, dan wel het aanwenden van geweld in dienst van andere politieke doelen of leiders, worden doorgaans zeer serieus genomen. De geloofwaardigheid van deze dreiging wordt nog eens ondersteund door de hiërarchische structuur van het leger, die het, meer nog dan andere overheidsorganisaties, in staat stelt om een kant op te bewegen en de rijen gesloten te houden (González gebruikt hetzelfde argument voor de politie). In deze context is het Guatemalteekse leger erin geslaagd om in het naoorlogse tijdperk 'een aanzienlijke institutionele autonomie' (Ruhl, 2005: 55) te behouden of, zoals Omar Sánchez stelt, 'een staat binnen een staat' (2009: 137) te blijven.

Nu moeten we oppassen het leger niet te veel als één blok neer te zetten, waarin de neuzen altijd dezelfde kant op staan, hetgeen ook niet het geval was tijdens de burgeroorlog. De macht die in de naoorlogse periode aan het leger wordt toegeschreven, zo stelt Arévalo de León (2021), ligt met name bij oud-legerleiders, die zich op allerlei manieren in de politiek mengen: door zelf in de politiek te gaan, door politieke partijen op te richten, door kandidaten naar voren te schuiven en door bestuurstaken te vervullen in alle lagen van de overheid. Dat de partij van Morales een samenvoeging van twee partijen was, waarvan er één (*Frente de Convergencia*, [FCN]) werd opgericht met als hoofddoel het leger te rehabiliteren en de vervolging van gepensioneerde militairen voor hun rol in de burgeroorlog te stoppen, mag dan ook geen verrassing heten (Hernández, 2015). En datzelfde geldt voor het feit dat mensen uit de militaire kring tot de belangrijkste geldschietters van zijn partijcampagne behoorden (Villatoro García & Medinilla, 2015).

Misschien belangrijker nog, en deels in het verlengde hiervan, is dat militaire veteranen volgens Arévalo de León een rol hebben aangenomen als *power brokers* die politiek-cliëntelistische netwerken en actieve militaire commandanten aan elkaar verbinden om hun eigen legale en vooral ook illegale belangen veilig te stellen. De eerste groep wil kunnen rekenen op de steun en de inzet van het leger, de tweede groep kan actief carrière maken via deze constructies of er op een andere manier flink geld mee verdienen. De straffeloosheid die hieruit voortvloeit, blijft niet steken bij de legerleiders en de oud-legerleiders, maar sijpelt ook door naar beneden in de organisatie. Dat betekent volgens Arévalo de León niet dat elke militair bij criminaliteit betrokken is – de soldaten die hij sprak gaven aan dat er tijdens de

opleiding constant gehamerd werd op het naleven van de erecode – maar wel dat de keuze hiervoor (en voor het negeren van de erecode) zonder veel problemen gemaakt kan worden, en dat criminaliteit binnen het leger van alle rangen en standen is.

6. Tot slot

Wie de naoorlogse inzet van het leger als *crime fighter* wil begrijpen, zo heb ik duidelijk willen maken in dit artikel, dient oog te hebben voor de vele manieren waarop het betrokken is bij het criminaliteitsprobleem. Het leger is een criminele veelvraat gebleken, die zich vaak gewillig naar voren laat schuiven in de strijd tegen criminaliteit, maar tegelijkertijd direct én indirect, en vanuit verschillende rollen en machtsposities, betrokken is bij de instandhouding van diezelfde criminaliteit, en prioriteit geeft aan de bescherming van zijn criminele belangen en institutionele soevereiniteit (zie ook Davis, 2010). Dat hierin juist een belangrijke rol is weggelegd voor oud-legerleiders is tekenend voor de meer geïnstitutionaliseerde macht die het leger had tijdens de burgeroorlog, alsook voor de mate waarin de huidige agenda van deze individuen – en de groepen die ze vertegenwoordigen – overeenkomt met die van de heersende elite, voor wie het criminaliteitsprobleem en de militarisering als reactie hierop veel te winnen geven en weinig te verliezen. Om in de terminologie van de door Naomi Klein (2008) blootgelegde *shock doctrine* te spreken: misdaad en geweld dienen als constante ‘schokken’ die het mogelijk maken dat democratisch gegenereerde repressieve maatregelen – die bestaan uit meer geweld en misbruik – worden opgelegd aan de armen om de elite bevoorrecht te houden. De twee handen van het leger, de harde hand en de grijpgrage hand, liggen op dezelfde volgevreten buik van de macht. Hiermee wordt ook duidelijk dat de militarisering in Guatemala en andere Latijns-Amerikaanse landen zich niet laat verklaren aan de hand van een simpele optelsom van de extreme criminaliteit en de breed gedragen roep om het leger, maar dat onderzoek zich zou moeten richten op het blootleggen van de machtsstructuren achter deze factoren.

Dat één van de meest inzichtelijke stukken over het cynische militariseringsproces in Guatemala afkomstig is van de socioloog Bernardo Arévalo de León (2021) is bemoedigend, omdat hij eind 2023 verkozen werd tot president van het land, nadat hij de kiezers een anti-corruptieagenda in het vooruitzicht had gesteld. Weinigen hadden vooraf gedacht dat hij als winnaar uit de bus zou komen, maar dat wil niet zeggen dat de verkiezingen een democratisch sprookje waren. Verre van: drie uitdagers van de gevestigde orde werden op dubieuze wijze uitgesloten van deelname en ook Arévalo de León kreeg het zwaar te verduren, onder meer doordat het gecorrumpeerde Openbaar Ministerie probeerde zijn partij illegaal te laten verklaren. Dat Arévalo de León nu ook als president op allerlei manieren wordt tegengewerkt, is niet anders dan verwacht, maar daarom niet minder gevaarlijk. Tijdens de verkiezingen buitelden de kandidaten over elkaar heen om het model-Bukele te prijzen. Ook Arévalo de Leóns tegenstrever in de tweede ronde, Sandra Torres, beloofde deze lijn te volgen – en onder andere twee mega-gevangenis te bouwen – om zo, in haar eigen woorden, ‘een einde te maken aan de plaag van moorden, afre-

keningen en afpersingen in ons land' (Pérez D., 2023). Dat er een Bukele lonkt voor Guatemala als de anticorruptie-inspanningen van Arévalo de León niet voldoende effect sorteren moge duidelijk zijn.

Ook Gerson, waarmee we het artikel begonnen, geloofde in een hardhandige aanpak van de criminaliteit in zijn land en juichte de inzet van het leger in de straten toe. Maar, zo zei hij ook, niet met het idee dat het uiteindelijk echt iets zou uitmaken. Het was veelzeggend dat hij na de afpersing wel de telefoon aan de militairen had gegeven die de jongens bij hem achter hadden gelaten om weer contact met hem te kunnen opnemen, maar niet zijn naam en contactgegevens. Het geweld in Guatemala, zo geloofde hij, was een verhaal zonder einde, en dus vertrouwde hij niemand. In zijn nieuwe wijk leidde hij een anoniem bestaan: hij bemoeide zich niet met anderen en anderen niet met hem. En die paar keer dat hij koffie was gaan drinken met een bekende uit het verleden, deed hij dat bij een McDonalds ver buiten zijn wijk, zodat deze niet achter zijn huidige woonadres zou komen. De gesprekken hield hij oppervlakkig. Vrienden waren geen vrienden meer, net zoals zijn huis geen huis meer kon zijn (hij had het over zijn 'kamer'), omdat het toebehoorde aan een vorig leven. En nog altijd was hij bang dat zijn afpersers hem of zijn dochters zouden vinden. Het was een leven dat deed denken aan dat van de inheemse bewoners van de westelijke hooglanden die ten tijde van de genocide naar Guatemala-Stad vluchtten om daar hun identiteit te verbergen, wat in de praktijk betekende dat ze zich gedroegen als *ladinos* (niet-inheemsen); de 'schaduwen van de oorlog' zoals Santiago Bastos en Manuela Camus (1994) ze noemden. Ruim drie decennia later was Gerson een van de vele schaduwen van de naoorlogse tijd, iemand die op de ene plek was verdwenen in anonimiteit om ergens anders in anonimiteit weer op te duiken. Geweld in Guatemala is even bruut als geruisloos. Dat de roep om het leger juist in deze context klinkt, is tekenend voor een land dat nooit anders gekend heeft dan oorlog en vrede tussen aanhalingstekens.

Literatuur

- Amoroso Botelho, J. C., Arciniegas Carreño, A., & González Tule, L.A. (2023). Más allá de la seguridad pública: La militarización de la política democrática en América Latina. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48(2), 279-300.
- Arévalo de León, B. (2021). The sword of Damocles: Deficient civilian control and relative military autonomy. In: D. Kruijt & K. Koonings (Eds.), *The Latin American military and politics in the twenty-first century: A cross-national analysis* (pp. 135-153). Routledge: New York.
- Arias, E. D., & Goldstein, D. M. (2010). Violent pluralism: Understanding the new democracies of Latin America. In: E. D. Arias & D. M. Goldstein (Eds.), *Violent democracies in Latin America* (pp. 1-34). Durham en Londen: Duke University Press.
- Arnal, M. J., Clavijo Munoz, M., Coates, B. M., Hanusch, M., Hernandez, M. A., Lachy Castillo, D. M., Leon, C., Lothrop, S. C., Loyola, J., Saldarriaga Noel, M. A., Scott, K. M., Tiongson, E. H. R., & Udomsaph, C. C. (2014). *Guatemala economic DNA: Harnessing growth with a special focus on jobs*. Washington D.C.: World Bank Group.
- Azpuru, D., & Zechmeister, E. J. (2015). *Cultura política de la democracia en Guatemala y en las Américas, 2014: Gobernabilidad democrática a través de 10 años del Barómetro de las Américas*. Guatemala: USAID.

Timo Peeters

- Bastos, S. & Camus, M. (1994). *Sombras de una batalla: Los desplazados por la violencia en la ciudad de Guatemala*. Guatemala-Stad: FLACSO.
- Benson, P., Fischer, E. F., & Thomas, K. (2008). Resocializing suffering: Neoliberalism, accusation, and the sociopolitical context of Guatemala's new violence. *Latin American Perspectives*, 35(5). 38-58.
- Booth, W. (2011, 5 november). Guatemala, Nicaragua go to the polls. *The Washington Post*. Geraadpleegd op 6 augustus 2024, van www.washingtonpost.com/world/americas/guatemala-nicaragua-go-to-the-polls/2011/11/05/gIQAPZs1pM_story.html.
- Briscoe, I. (2009). *A criminal bargain: The state and security in Guatemala*. Working Paper, 88, FRIDE.
- Briscoe, I., & Rodríguez Pellecer, M. (2010). *A state under siege: Elites, criminal networks and institutional reform in Guatemala*. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Burrell, J. (2013). *Maya after war: Conflict, power and politics in Guatemala*. Austin: University of Texas Press.
- Caldeira, T. (2000). *City of walls: Crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. Berkeley en Los Angeles: University of California Press.
- Camus, M. (2011). Primero de Julio: Urban experiences of class decline and violence. In: K. L. Lewis O'Neill & K. Thomas (Eds.), *Securing the city: Neoliberalism, space, and insecurity in postwar Guatemala* (pp. 49-65). Durham en Londen: Duke University Press.
- CEH. (1999). *Guatemala, memory of silence: Report of the Commission for Historical Clarification conclusions and recommendations*. Commission for Historical Clarification.
- Chevigny, P. (2003). The populism of fear: Politics of crime in the Americas. *Punishment and Society*, 5(1), 77-96.
- CICIG. (2015). *Informe: El financiamiento de la política en Guatemala*. Guatemala de Asunción: CICIG.
- CIIDH-El Observador. (2014). *Violencia y seguridad en Guatemala: Un informe de Derechos Humanos*. Guatemala-Stad: CIIDH-El Observador.
- Corporación Latinobarómetro. (2018). *Informe 2018*. Santiago de Chile: Corporación Latinobarómetro.
- Daugherty, A. (2015, 17 juli). Crime, corruption finances half of Guatemala politics: CICIG. *Insight Crime*. Geraadpleegd op 24 juli 2024, van www.insightcrime.org/news-briefs/crime-and-corruption-finance-half-of-guatemala-politics-cicig.
- Davis, D. (2010). The political and economic origins of violence and insecurity in contemporary Latin America: Past trajectories and future prospects. In: E.D. Arias & D.M. Goldstein (Eds.), *Violent democracies in Latin America* (pp. 35-62). Durham en Londen: Duke University Press.
- Davis, S. H. (1988). Introduction: Sowing the seeds of violence. In: R. M. Carmack (Ed.), *Harvest of violence: The Mayan Indians and the Guatemalan crisis* (pp. 3-36). Norman en Londen: University of Oklahoma Press.
- Diamint, R. (2015). A New Militarism in Latin America. *Journal of Democracy*, 26(4), 155-168.
- Doctors of the World. (2023, 16 mei). Malnutrition in Guatemala is devastating for children. *Doctors of the World*. Geraadpleegd op 7 augustus 2024, van <https://doctorsoftheworld.org/blog/malnutrition-in-guatemala-is-devastating-for-children/>.
- Flores-Macías, G. A. ,& Zarkin, J. (2021). The militarization of law enforcement: Evidence from Latin America. *Perspectives on Politics*, 19(2), 519-538.
- Fontes, A. W. (2018). *Mortal doubt: Transnational gangs and social order in Guatemala City*. Oakland, California: University of California Press.

- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gavigan, P. (2009). Organized crime, illicit power structures and Guatemala's threatened peace process. *International Peacekeeping*, 16(1), 62-76.
- Glebbeek, M. (2003). *In the crossfire of democracy: Police reform and police practice in post-civil war Guatemala*. Amsterdam: Rozenberg.
- Goldman, F. (2007). *The art of political murder: Who killed the Bishop?*. New York: Grove Press.
- González, Y. M. (2021). *Authoritarian police in democracy: Contested security in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grandin, G. (2011). *The last colonial massacre: Latin America and the Cold War, updated edition*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press.
- Green, L. (1999). *Fear as a way of life: Mayan widows in rural Guatemala*. New York: Columbia University Press.
- Hernández, O.J. (2015, 19 oktober). FCN-Nación Vs. UNE o la herencia de un sistema colapsado. *Plaza Pública*. Geraadpleegd op 7 augustus 2024, van www.plazapublica.com.gt/content/fcn-nacion-vs-une-o-la-herencia-de-un-sistema-colapsado.
- Hernández Mayén, M. (2018, 21 juni). Ejército despide a tres mil soldados que fueron parte del plan de seguridad ciudadana. *Prensa Libre*. Geraadpleegd op 14 februari 2025, van www.prensalibre.com/guatemala/politica/ejercito-desmovilizara-a-tres-mil-soldados-de-seguridad-ciudadana/.
- Keen, D. (2004). Desmovilizando a Guatemala. *Análisis Político*, 51, 25-50.
- Klein, N. (2008). *Shock doctrine: The rise of disaster capitalism*. New York: Picador.
- Koonings, K., & Kruijt, D. (2004). Armed actors, organized violence and state failure in Latin America: A survey of issues and arguments. In: K. Koonings & D. Kruijt (Eds.), *Armed actors: Organized violence and state failure in Latin America* (pp. 1-30). Londen en New York: Zed Books.
- Kruijt, D. (2008). *Guerrillas*. Londen en New York: Zed Books.
- Kruijt, D., & Koonings, K. (1999). Introduction: Violence and fear in Latin America. In: K. Koonings & D. Kruijt (Eds.), *Societies of fear: The legacy of civil war, violence and terror in Latin America* (pp. 5-15). Londen en New York: Zed Books.
- Kurtenbach, S. (2014). Postwar violence in Guatemala: A mirror of the relationship between youth and adult society. *International Journal of Conflict and Violence*, 8(1), 119-133.
- Levenson, D. T. (2013). *Adiós niño: The gangs of Guatemala City and the politics of death*. Durham en Londen: Duke University Press.
- Lucía Ola, A. (2023, 5 mei). Encuesta Libre 2023: La población aprueba labor del Ejército y desaprueba al Congreso. *Prensa Libre*. Geraadpleegd op 6 augustus 2024, van www.prensalibre.com/guatemala/elecciones-generales-guatemala-2023/la-poblacion-aprueba-labor-del-ejercito-y-desaprueba-al-congreso/.
- Main, A. (2014, 26 juni). The U.S. re-militarization of Central America and Mexico. *NACLA*. Geraadpleegd op 24 juli 2024, van <https://nacla.org/article/us-re-militarization-central-america-and-mexico>.
- Martín-Baró, I. (1989). La institucionalización de la guerra. *Revista de Psicología de El Salvador*, 8, 223-245.
- Martínez Peláez, S. (2009). *La patria del criollo: An interpretation of colonial Guatemala*. Durham en Londen: Duke University Press.
- Matute, A. (2021). Possibilities of advancing police reform in Guatemala through community-oriented policing. *Journal of Human Security*, 16(2), 97-110.

- Meltzer, A. M., & Richard, S. F. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.
- Méndez, F. (2022, 11 november). Guatemala: Estados de excepción y derechos humanos. *La Hora*. Geraadpleegd op 14 februari 2025, van <https://lahora.gt/opinion/fmendez/2022/11/11/guatemala-estados-de-excepcion-y-derechos-humanos/>.
- Müller, M. (2012). The rise of the penal state in Latin America. *Contemporary Justice Review*, 15(1), 57-76.
- Pearce, J. (2010). Perverse state formation and securitized democracy in Latin America. *Democratization*, 17(2), 286-306.
- Peeters, T. (2021). *The unseen: Withdrawal and the social order of violence in Guatemala City* (diss. Rotterdam). Erasmus University Repository. <https://repub.eur.nl/pub/136994>.
- Peeters, T. (2025). From the presence of absence to the absence of presence: Violence and the practical consequences of nostalgia in Guatemala City. *Ethnography*, 0(0), 1-19.
- Pérez D., S. (2023, 6 juni 2023). Guatemala: políticos apuestan a tácticas de mano dura de Bukele para ganar elecciones. *AP*. Geraadpleegd op 8 augustus 2024, van <https://apnews.com/article/2e425d96d11a520b44396412e7535d37>.
- Rodgers, D. (2006). Living in the shadow of death: Gangs, violence and social order in urban Nicaragua, 1996–2002. *Journal of Latin American Studies*, 38(2), 267-292.
- Rodriguez, S. M. (2024). Behind the trigger: Democracy, neoliberalism, and civilian militarism in Latin America. *Third World Quarterly*, 46(1), 1-19.
- Ruhl, M. J. (2005). The Guatemalan military since the peace accords: The fate of reform under Arzú and Portillo. *Latin American Politics and Society*, 47(1), 55-85.
- Sánchez, O. (2008). Guatemala's party universe: A case study in underinstitutionalization. *Latin American Politics and Society*, 50(1), 123-151.
- Sánchez, O. (2009). Tax reform paralysis in post-conflict Guatemala. *New Political Economy*, 14(1), 101-131.
- Schirmer, J. (2002). The Guatemalan politico-military project: Whose ship of state? In: K. Koonings & D. Kruijt (Eds.), *Political armies. The military and nation building in the age of democracy*. Londen en New York: Zed Books.
- Seri, G. (2012). *Seguridad: Crime, police power, and democracy in Argentina*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Smith, C. A. (1990). Conclusion: History and revolution in Guatemala. In: C. A. Smith (Ed.), *Guatemalan Indians and the state: 1540 to 1988*. Austin: University of Texas Press.
- Ten Velde, L. (2012). *The Northern Triangle's drugs-violence nexus: The role of the drugs trade in criminal violence and policy responses in Guatemala, El Salvador and Honduras*. TNI Drugs & Conflict, Debate Papers, 19.
- Torre, J. C. (1993). The politics of economic crisis in Latin America. *Journal of Democracy*, 4(1), 104-116.
- Torres-Rivas, E. (2007). ¿Qué democracias emergen de una guerra civil? In: W. Ansaldi (Ed.), *La democracia en América Latina, un barco a la deriva*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Trujillo Álvarez, P. (2019). Proceso de militarización de la seguridad pública en América Latina. El Triángulo Norte centroamericano. In: M. P. Moloeznik & I. Medina Núñez, *Proceso de militarización de la seguridad pública en América Latina* (pp. 341-377). Guadalajara: Universidad de Guadalajara.
- Villatoro, G. D. & Medinilla, A. (2015, 13 oktober). Los militares que financian a Jimmy Morales. *Plaza Pública*. Geraadpleegd op 25 juli 2024, van www.plazapublica.com.gt/content/los-militares-que-financian-jimmy-morales.

- Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wirken, S. (2023). *Misdaad en vrede: Ondermijning in internationaal perspectief*. Den Haag: Boom Juridisch.
- Withers, G., Santos, L., & Isacson, A. (2010). *Preach what you practice: The separation of military and police roles in the Americas*. Washington D.C.: WOLA.
- WOLA-FMM (2020). *El papel de las fuerzas armadas en la seguridad pública en Guatemala*. Serie 1.